

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Szarvas, Melinda

Title: "...hat hónapja vagyunk a katonaságnál..."

Year: 2014

Version:

Please cite the original version:

Szarvas, M. (2014). "...hat hónapja vagyunk a katonaságnál...". Apokrif Online, 23.11.2014. <https://apokrifonline.wordpress.com/2014/11/23/hat-honapja-vagyunk-a-katonasagnal-konyvkritika/>

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Szarvas Melinda

„... hat hónapja vagyunk a katonaságnál...”

(Csáth Géza „*Méla akkord: hínak lábat mosni*” *Naplófeljegyzések 1897-1904*, s. a. r. Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály, Magvető-PIM, Budapest, 2013.)

„[N]agyfülű fiú komolykodó mondatait olvashattam könyvekről, időjárásról, fakutyázásról és más szórakozásról, valamint olyan dolgok utáni vágyakozásról, amiket az apja megtiltott: színházba járás.” Ezt mondja ifj. Brenner József, azaz Csáth Géza gyerekkori naplóiról Lovas Ildikó *Spanyol menyasszony* című regényének 65. oldalán a legendás író felesége, Jónás Olga. Csáth 1897 és 1904 között írt naplója 2005 és 2007 között a Vajdaságban négy kötetbe rendezve jelent meg (Lovas említett regénye 2008-as), s noha a legutóbbi kiadási éve óta nem telt el sok idő, mégsem lehet azt mondani, hogy a 2013-as magyarországi megjelenés új kontextust nélkülöző újrakiadás lenne.

Az, hogy a PIM és a Magvető által gondozott kiadvány szerzőjeként a Csáth Géza név szerepel, nem pedig Ifj. Brenner József, ahogy az a vajdasági kiadvány borítóján látható, az értelmezést kevésbé befolyásolja, inkább a Magvető életműsorozatának egységes arculatát erősíti. Az azonban már határozottabb közelítési módokat kínál, hogy a mostani kiadás címe nem pusztán *Napló*, hanem egy a közölt szövegből vett idézet: „*Méla akkord: hínak lábat mosni*”. Ez egyrészt az egyes feljegyzések szépirodalmiságára irányítja a figyelmet, másrészt a fiatal Csáth sajátos világrészletére. E két szempontot a szöveget Molnár Eszter Edinával sajtó alá rendező Szajbély Mihály is kiemeli utószavában. A vajdasági megjelenés óta az is sokszor és sokféleképpen megállapított olvasói tapasztalat, miszerint „a korai Csáth-naplókat nemcsak az életrajz s ezen belül a csáthi élet tragikus lezárulásának eléggé részletekbe menő ismeretét követően, hanem az időrendben előbb napvilágot látott későbbi naplók megrövidítő részleteinek ismeretében is vesszük a kezünkbe, kezdjük olvasni.”¹ Ellenben a legújabb kiadásról született eddigi kritikákban kevesebb szó esett a megjelenés mostani helyszíne és ideje által megvilágított új közelítési irányokról. Előbbi a már a fiatal Csáth életében meghatározóvá váló, ám a közhelyes főváros-vidék ellentéténél jóval összetettebb tapasztalatot emelheti ki. Az új kiadás dátuma pedig az évforduló közelségével a napló írása idején zajló és a füzetekben újságidézetek és lapkivágatok révén is rögzített történelmi események pár évvel későbbi, az első világháború kitörésével fokozódó jelentőségét teheti hangsúlyossá.

A 19. század végi Szabadkát fejlett infrastruktúra és gazdag kulturális élet jellemezte – Csáth Géza naplóbejegyzései alapján is élhető városnak tűnik, az már más kérdés, hogy nem feltétlenül a benne lakók számára. A napló tanúsága szerint 1897. május 3-án „kezdték benn a városban is felrakni a villamos vasútnak is a síneket.” (15.) Bő három hét múlva, május 28-án „Palicstól még csak a temetőig kell lerakni és minden jó, lehet villamoson Palicsra utazni, mint rendes vonati helyárrakkal, csak hogy az ember akkor megy ki, mikor akar.” (19.) A szeptember 7-i ünnepélyes átadásról a naplóíró nem emlékezik meg, mindenesetre ösztől első és másodosztályú kocsikban nem egész fél óra alatt Szabadkáról Palicsra lehetett már utazni. (*A szabadkai villamos*, Magyar Szó, 2010. január 11.) Ugyanakkor azt megjegyzi Csáth, hogy már decemberben „a villamos szomorúan, üresen jár, nincs, aki 5 kr[ajcár]t adjon, vagy a piactól a Zombori kapuig, vagy [a] Zombori kaputól – Palicsig, illetőleg a piacig való kis utazásokért.” (39.) Ez persze nem minősíti a szabadkai lakosságot, abban az értelemben, hogy ne értékelték volna olyan korszerű újításokat, mint amilyen a villamos is volt. Amint ez a közlekedési eszköz beépült a mindennapokba, nosztalgiát jelentett visszagondolni azokra az időkre, amikor még nem állt az utazóközönség rendelkezésére. 1903. május 3-án, azaz napra pontosan hat évvel azután, hogy a sínek felrakásáról először írt, Csáth a következőképp

¹ HARKAI VASS Éva, *A naplóíró Csáth Géza*, Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 2010/4. 19.

idézte fel a villamos nélküli Szabadkát: „[e]szembe jut az az idő, mikor még villamosnak itt nyoma sem volt, a sarkon túl sok földszintes ház állott, az utca nem aszfaltos, hanem téglázott volt, s az árnyék tán hűvösebb volt valamivel, meg a kék szín is másformán nézett ki...” (445.)

Amiről Csáth már nem adhat tájékoztatást, az az, hogy a Szabadkát és Palicsot összekötő villamost 1974. április 2-án megszüntették. Azt viszont épp a naplóbejegyzések teszik érzékelhetővé, hogy ez a jármű a fejlődő Szabadkához kötődött, azt az időszakot idézte, amikor az utazásnak újabb terei nyíltak. Ezzel szemben a hetvenes évekbeli megszüntetés a már Magyarországtól országhatárral elválasztott térséget, és így a várost is (jelképesen is) mintha még inkább magába zárta volna. A szabadkai villamos, hasonlóan épp a róla naplójában író Csáth Gézához, vagy Kosztolányi Dezsőhöz, *hiányával* vált a kortárs szabadkai irodalmi kultúrában irodalmi jellé is. Szathmári István vajdasági író gyerekkorához ugyanúgy hozzátartozott a szabadkai villamos, mint Csáth Gézáéhoz, a kortárs szerző életében azonban a megszüntetés, a sínek felrakása helyett azok felszedése vált jelentős élménnyé. *A villamos és más történetek* című 1995-ös kötetének címe is a Szathmári-életmű meghatározó képeként vezeti be a járművet, s a sínkeresés és sínvesztés alapélménye lett ennek az írói világnak. Egy későbbi, a 2000-ben megjelent *Kurdok a városban* című kötet *Ha kérdezed, milyen* című novellájából idézek röviden: „Villamosom síneit fölszedték örökre. Hiába álmodom újra és újra, írom meg csöngetését, kerekeinek hátborzongató sikolyát. A házak, épületek történetét, melyek nap mint nap látták, körülfogták. Mert nincsen már.” Szathmári a délszláv háborúk tapasztalatával alkotja meg a villamos irodalmi képét, hasonlóan a már emlegetett Lovas Ildikóhoz, aki több korai novellájában is szintén e jármű szerepét és jelentőségét emeli ki. Nem is csak a szabadkai villamos válik fontossá, hanem az a tény, hogy Európa első ilyen közlekedési eszköze 1885-ben Szarajevóban indult útjára, ahol 1992-ig, a város ostromáig nem is szűnt meg működni, a bombázások után azonban egy időre leállt. A háború éveiben, míg járt, folyamatosan lötték, menet közben is. Lovas 1999-ben a *Múlt és Jövő* negyedik számában megjelent *A valós pincér* című novellájából idézek: „A gép előtt ülve, miközben egy fényképet néztem, amelyen a szüleim '65 táján a palicsi Kisvendéglőben ülnek egy bazsarózsás asztalterítő fölött fogva egymás kezét, izgatott arccal, hogy lekésik az utolsó városba induló villamost, Szarajevóról akartam írni, pontosabban arról, milyen lehet az orvlövészek szemétől kísérve utazni a kivilágított villamosban, de úgy éreztem, nincs ehhez jogom, így aztán a novella csak sejtítette, kínlódva megemlítette, hogy az utas célponttá lehet, a helyszín újra Szabadka lett és Palics, és újra inkább a szörnyűség bekövetkeztétől való félelemtől írtam.”² Hogy a szabadkai villamos a város meghatározó, a térség kulturális történetébe ágyazott jelképévé vált, mutatja, hogy ekként nem csak ottani szerzők számára létezik. A győri Villányi László 1998-ban jelentetett meg prózaverskötetet *A szabadkai villamos* címmel.

De visszatérek Csáth naplójához. Merthogy hiába vált a villamossal is még korszerűbb várossá Szabadka, az Osztrák—Magyar Monarchián belül Budapest vonzása még erősebb volt. Csáth első pesti útjáról szóló 1898. május 13-i bejegyzése elsősorban még nem kulturális különbségeket tesz láthatóvá, sokkal inkább a két város fizikai, méretbeli különbségét, mely már Budapesthez közelítve érzékelhetővé vált: „Itt már az út nem volt oly unalmas, mint eddig, mert házak, gyárak látszottak. A Duna, a honvédkaszárnya, a petróleumgyár stb. Midőn a vonat berobogott a Keleti pályaudvarba, elállott a szemem, szám a pályaudvar szépségén. Hát még mikor kimentünk innen is, akkor volt csak annyi látnivaló, hogy nem tudom, merre néztek.” (73.) A hatás nem mérséklődik évek múltán sem: egy 1903-as útról a következőképpen kezd el mesélni Csáth: „Azután ½ 11-kor berobogunk a Nyugati pályaudvarra. Kiszállunk az óriás csarnokban, és indulunk mintegy álomban kifelé.” (437.) A

² <http://lovas.irolap.hu/hu/a-valos-pincer>

két város, illetve inkább a lakosságuk közti kulturális különbség ugyanebben az évben, azaz 1903-ban lett Csáth számára végképp egyértelművé: egyrészt ő maga ekkoriban vált Szabadka kulturális életének már nemcsak közönségévé, hanem aktív alakítójává, részévé, másrészt ebben az évben Kosztolányi Dezső már Pesten tanult, s tapasztalatai a még Szabadkán élő unokatestvér érdeklődését is felkeltették. „Dide tegnap érkezett Pestről. Bódítóan nagy eszméket hozott magával. Mesélt az egyetemi életről – a dekadensek (melyeknek ő ott a vezére) küzdelméről mindenféle apró, emberi szenvedéllyel (szocializmus, antiszemitizmus, sovinizmus, patriotizmus). Az elvek rettentő harcáról, ami ott folyik...” (480.) Ebben az időben Csáth már több szabadkai hegedűfellépésen és elismert, díjazott irodalmi és történelmi pályázati munkán van túl. A koncertekről megjelenő kritikákból a sajátmagára vonatkozó részeket bemásolta (vagy épp beragasztotta) naplójába is, eleinte különösebb kommentárok nélkül, mintegy szakmainak fogadva el ezeket a tudósításokat, ám idővel egyre szkeptikusabbá vált. Nemcsak a város belső viszonyrendszerei által meghatározott (akár pozitív, akár negatív) esetleges elfogultságokat látta át, de az is világos lett számára, hogy a kulturális rendezvények sora nem feltétlenül jelenti a közönség felkészültségét és hiteles műértését is. Ahogy fogalmaz: „Nincs Szabadkán ember, aki egy hangversenyhez érdemlegesen tudna hozzászólni.” (491.) A visszajelzések sokáig érthető módon befolyásolták a fiatal Csáth önértékelését. Levelezést kezdeményezett Bródy Sándorral, akinek elküldte pár szövegét, s az író válaszolt is a fiatal szerzőnek, aki ezen felbátorodva újabb írásokat küldött, melyekre azonban már nem érkezett válasz. (Az Szajbély lábjegyzetéből tudható, hogy Bródy végül sosem közölte Csáth műveit.) Ekkor, 1904 elején írta a pályakezdő, hogy „máig Bródy nem felelt; mintha csökkenne a magamban való bizakodásom...” (488.)

Az imént könnyedén azt írtam Csáthról, hogy „pályakezdő”. Ez életkorából adódóan problémamentes minősítésnek tűnhet, ám az, hogy 1904-ben Csáth személyében milyen pálya kezdőjéről beszélhetünk, az már kevésbé egyértelmű – és nem volt az a naplóíró számára sem. Az utószó alcímében Szajbély Mihály Kosztolányi szavait idézve a napló központi jelentőségének mutatja azt, hogy nyomon követhetővé teszi a fiatalember sokoldalúságának kialakulását: *A hármás-művészé válás nyomai Csáth Géza korai naplóiban*. A később ugyan beigazolódó hármás-művész készségről az érintett 1904. június 26-án még meglehetősen bizonytalanul és kételkedve írt: „A pennám nem ír örülten, a kezem mért nem fest, s mért nem szülök remekműveket a hegedűn vagy zongorán.” (517.) A pályaválasztás azonban nemcsak e három utat, tehát az irodalmat, a festészetet és a zenét érintette, hanem ezek mellé társult a naplóban az érettségi közvetlen közelsége és a továbbtanulás dilemmája előtt nem is nagyon emlegetett orvosi pálya lehetősége, mely végül a „tiszteséges” foglalkozásává vált. 1904. szeptember 2-áról a következő olvasható: „[h]étfőn indulok Pestre, és beiratkozom az eddigiek szerint a medikára. Szeretem az orvosi pályát, s akaraterővel sokra is vinném benne, de... de... itt van előttem egy másik cél is – mely Tolsztoj szerint erkölcsstelen –, művészé lenni, művészettel keresni kenyeret. [...] Ebből a szempontból a muzsikás-írói-festői pályát kell választanom. [...] A másik szempontból, mely előre nem látott esetekkel, egyéniségem átalakulásával, esetleges degenerációjával számol, az orvosi pályára szeretném adni magam.” (520.) Az ehhez hasonló mondatok kapnak háttorzongató árnyalatot Csáth életének ismeretében, ám ez a fajta „visszafelé olvasás”, noha nehezen kivédhető, jó eséllyel torzítja az ilyen bejegyzések értelmezését.

Más az a tapasztalat, amely a naplóban rögzített történelmi tényeket olvastatja *előzményként*. Az első világháborút felvezető eseményekként emlegetett, a nyugati birodalmak és gyarmataik közti háborúkról Csáth részletesen beszámol, akár több napon keresztül is követve az eseményeket az újságokból. Ilyen a Spanyolország és az USA közti háború, melyet a spanyol gyarmati létből függetlenedni kívánó Kuba lázadása robbantott ki, vagy a haditechnikailag is az első világháború próbaterepének tartott angol-búr háború

(például itt használtak először mérgező gázokat a hadműveletek során, mely kétélű fegyver az első világháborúban is használatos maradt). De „közvetíti” Csáth az orosz-japán háborút is, melynek elvesztése után fókuszált még erősebben az orosz birodalom a szláv népek egyesítésének szándékával a balkáni térségre. Nem is ok nélkül, hiszen ahogy arról 1903. június 11-én Csáth is beszámolt: „Ma reggel jött a híre, hogy tegnap éjjel 2 órakor Belgrádban Sándor szerb királyt, feleségét (Draga Masina) és a trónörökösöt 17 más udvari emberrel együtt legyilkolták a szerb tisztek, Karagyorgyevicsét királynak kiáltották ki. Szerbia csöndes. Mi lesz Európában!” (462.) Karagyorgyevics nyílt orosz barát politikája (és ebből következő szembehelyezkedése az Osztrák—Magyar Monarchiával), tudható: jogosan adott okot az aggodalomra. Ez az utóbbi esemény volt az, amely láthatóan Csáth számára is közvetlen közelből érkező potenciális fenyegetést jelentett. Egészen eddig a nemzetközi híradások inkább csak izgalomban tartották a fiatal naplórót, aki a lassabb életű Szabadkán foglalt állást a kialakult helyzetekben, mely ugyan vegyes nemzetiségű térség, Csáth mégis elsősorban magyar környezetben mozgott, s egyes bejegyzéseiből némi etnikai intolerancia is kiérződik.

A hétköznapi leírásaiból világosan kitűnik, hogy Szabadkán Csáth meglehetősen szűk közegben élt, melyben a háborút legfeljebb a gyerekkori katonásdi idézhette meg még mielőtt valóban kirobbant volna. 1897 egyik szeptemberi napján mesélte a következőt: „Délután elmentek apukáék Palicsra, én pedig Kosztolányiékhöz, katonát játszani. [...] Didétől igen csúnya igazságtalanság volt, amit nem gondoltam róla, hogy ő Schmauszt mindjárt nagyobb teszi, mint minket, holott ő csak most lépett be a katonasághoz, és mi már hat hónapja vagyunk a katonaságnál.” (29.) A játékban résztvevők közt Csáth felsorolásában ott szerepel az első világháborúba később bevonuló Kosztolányi Árpád is, akinek bátyja 1914-ben az *Öcsém* című versét (és azonos című kötetét) címezte, melyben Kosztolányi Dezső ugyancsak felidézi a gyerekkori játékokat: „Emlékszel édesem a / játékháborúnkra, / Mint villogott kardunk és porzott a / határdomb? / Ugy-e ma is csattog a kard és / döng az ágyú, / S a véres trombita ma is trara- / trará-t mond?” (Kosztolányi Dezső, *Öcsém*)

Csáth Géza gyerekkori naplójának 2013-ban kiadott kötetét nem csak a későbbi író életének és személyiségének dokumentumaként lehet olvasni, holott kétségtelenül e szempontból is, ha nem is izgalmas, de helyenként kimondottan szórakoztató, vagy épp érdekes, míg egyes bejegyzésekben pedig igencsak megdöbbentő olvasmány ez (pl. a művészlét megvalósíthatóságáról folytatott töprengések, vagy Csáth húgának, Ilonkának a haláláról írt bejegyzések mind ilyen erősebb hatású részei a naplónak). Emellett azonban érdemes az egész korszakra figyelve olvasni a könyvet. Ennek lehetőségét a szerkesztés és a pontos jegyzetelés is felkínálja. A szöveget kísérő lábjegyzetek nemcsak eligazítanak Csáth Géza gyerekkori naplójának világában, hanem még inkább kikerekítik azt. A PIM és a Magvető közös kiadásában megjelent kötet igen precíz – ahogy az volt maga a naplóró Csáth is. Így tehát hozzá méltó formában olvashatók sok egyéb mellett az ő precizitását leginkább mutató olyan akkurátusan feljegyzett beszámoló is, mint a különféle iskolai ünnepekről szólók, vagy iskolatársainak listázott jellemzése, a Szabadkán és Palicson megrendezett sportesemények eredményei, vagy a rendszeresen rögzített iskolai bizonyítványai, sőt az érettségi feladatsor is. Noha a naplónak nem ezek a legelgondolkodtatóbb részei, zárásképp álljon itt Csáth matematika érettségijének egyik példája, mintegy kuriózumként, a naplóból is megismerhető sok művészeti és irodalmi fejtegetés között: „Mekkora azon kúpos test felszíne és köbtartalma, mely egy egyenes körkúpából és egy gömbszegmentumból van összetéve; ha a gömbszegmentumhoz tartozó süveg felszíne a gömb felszínének harmad része, s ha [a] kúp csúcsa a gömb felszínén van, s ha a *gömb* sugara: 6 dm.” (507.)